

Dítě a rodič

Od roku 2014 došlo v právní úpravě vztahů mezi rodiči a dětmi k mnoha změnám. Na první pohled sice nejde o změny zásadní, ale v mnoha ohledech jsou to změny dosti významné. A to zejména v úpravě soudních řízení týkajících se nezletilých dětí.

Rodina a rodičovství požívají podle občanského zákoníku zvláštní ochrany, a to stejné by mělo platit i pro dětství. Dále je výslovně stanoveno, že kvůli svému věku či závislosti nesmí nikdo utrpět nedůvodnou újmu.

Pro vztah rodiče a dítěte je též obecně nutné uvést, že i podle nyní platného a účinného občanského zákoníku jde o osoby blízké, přičemž osobou začíná dítě být narozením. Toto na první pohled banální konstatování je však nutné doplnit o další základní východisko nového občanského zákoníku, že na počaté dítě se hledí jako na již narozené, pokud se narodí živé. V tomto ohledu nejde sice o nic právně převratného, ale současně jde o skutečnost většinou málo známou.

Příklad

Těhotná žena se zabije při dopravní nehodě. Lékařům se podaří dosud nenarozené dítě zachránit. Toto dítě se tedy narodilo až po smrti své matky. Přestože v době smrti své matky ještě nežilo, stává se jejím dědicem.

Děti je možné odlišovat podle mnoha kritérií. Děti hodné a zlé. Děti zdravé a nemocné. Děti zletilé a nezletilé. Všechna dělení mohou být pro právo

zajímavá. Zůstaňme však u posledního z nich. Zletilosti se podle nového občanského zákoníku nabývá dovršením osmnáctého roku věku. Dověšením zletilosti (mimo výjimek) se člověk stane plně svéprávným. Ať však jde o dítě zletilé, či nezletilé, je nutné pohlížet na něj jako na samostatnou osobu s nemalými právy a povinnostmi. A to nově velmi významně z hlediska zjišťování názoru dítěte v rámci soudních řízení, která se dítěte týkají.

Kdo je otcem a kdo matkou?

Je matka vždy jistá?

Při určování rodičů dítěte začneme s určením matky dříve než s určením otce. Je to jednodušší, i když rozvoj moderní lékařské vědy činí tuto otázku složitější, než na první pohled vypadá.

Matkou dítěte je vždy žena, která dítě porodila. Ať již otěhotněla jakkoli. Neexistují výjimky ani odchylky.

Poznámka autora

Ovšem současně náš právní řád od počátku ledna 2014 počítá s tím, že bude existovat samostatné soudní řízení nazvané „Řízení o určení a popření mateřství“. To je zjevný rozpor. Jak můžeme určovat anebo popírat mateřství, když § 775 občanského zákoníku výslovně a stručně říká, že „*Matkou dítěte je žena, která je porodila*“? Zjevně, byť ne výslovně, tedy zákon počítá s tím, že právní matkou dítěte bude jiná žena, než která dítě porodila. Bohužel však jde v tuto chvíli pouze o spekulaci, neboť chybí jakákoli podrobnější právní úprava či zkušenosti.

Navíc v rámci řízení o osvojení je speciálně stanoveno, že mezi příbuznými je osvojení možné pouze tehdy „*pokud jde o náhradní mateřství*“. To je však jediné místo našeho právního řádu, který o náhradním mateřství mluví. Jinde takové sousloví nenajdeme. Ačkoli tedy zdravotnické právo s náhradním mateřstvím nepočítá, trestní právo náhradní mateřství v některých případech snad možná chce i trestat.

To je paradoxní za stavu, kdy se má trestat něco, co není nejen zakázáno, ale vůbec právně upraveno. Plánovaný rozsah této knihy bohužel neumožňuje příliš podrobné pojednání této otázky, avšak odhadujeme, že v blízké budoucnosti se dočkáme v této oblasti nejednoho překvapení. Ne pro každého však bude příjemné.

Příklad

Žena podstoupí proces umělého oplodnění. Na klinice s ní celý proces moc neprobírají, a ona tak ani neví, že umělé oplodnění je nyní možné jen za účelem léčení neplodnosti. Jakmile se dítě narodí, stala se žena jeho matkou, i když měla v úmyslu dítě pouze takzvaně odnosit.

Přes výše uvedené otázky týkající se mateřství je určení otcovství ještě mnohem složitější. Musíme zdůraznit, že se zabýváme tématy právními a nezajímá nás – a z téhož důvodu ani soud – spor o to, kdo je biologickým otcem. Klíčovou je ale otázka, kdo je právním otcem dítěte. Jak dále uvidíme, zdaleka ne vždy jde o totožnou osobu, tedy o totožného muže.

Občanský zákoník trvá na konstrukci takzvaných domněnek otcovství. A stále též platí, že pokud je naplněna některá ze zákonných domněnek otcovství uvedená dříve, není již později uvedená domněnka zajímavá.

Je manžel vždy otcem?

První a nejvýznamnější je domněnka otcovství manžela ženy, která dítě porodila, tedy matky. Občanský zákoník výslovně říká, že narodí-li se dítě v době od uzavření manželství do uplynutí třístého dne poté, co manželství zaniklo nebo bylo prohlášeno za neplatné, anebo poté, co byl manžel matky prohlášen za nezvěstného, má se za to, že otcem je manžel matky. Zde znovu zdůrazněme, že není vůbec významné, kdo je biologickým otcem. Pokud nebude otcovství popřeno, zůstane manžel navždy právním otcem. A to pochopitelně se všemi důsledky, zejména včetně vyživovací povinnosti k dítěti.

Jediným způsobem, jakým lze domněnku otcovství vyvrátit, je popření otcovství. Manžel může své otcovství popřít, a to žalobou podanou u soudu. Takovou žalobu je nutné podat nejpozději do šesti měsíců od okamžiku, kdy se takový manžel dozví o tom, že by případně mohl být otcem dítěte, které se narodilo jeho manželce. Pokud manžel tuto lhůtu nestihne, již nikdy a v žádném jiném řízení nemůže své otcovství zpochybnit.

V každém případě však je třeba žalobu o popření otcovství podat nejpozději do šesti let od narození dítěte.

Příklad

Vdané ženě se dne 31. 12. 2014 narodí dítě. Manžel, který se ženou nežije, se o narození dítěte dozví 20. 4. 2015. Má tedy možnost podat žalobu o popření otcovství, a to do 21. 10. 2015.

Popřít otcovství manžela může i matka narozeného dítěte. Její lhůta činí šest měsíců od narození dítěte a opět platí, že při zmeškání této lhůty již popření otcovství není možné.

Občanský zákoník zná i výjimečnou možnost, jak se vyhnout následkům zmeškání zákonné lhůty k podání žaloby o popření otcovství. Soud totiž může výjimečně rozhodnout, že se zmeškání lhůty promíjí, a může projednat i opožděně podanou žalobu. Může tak však učinit pouze tehdy, pokud to vyžaduje zájem dítěte a současně též tzv. veřejný pořádek. Taková situace však musí být zcela výjimečná a v žádném případě na ni nelze spoléhat. Což by ani nemělo být nutné, jelikož lhůty k popření otcovství manžela matky jsou dostatečně dlouhé. Oba rodiče mají v podstatě vždy šest měsíců na podání žaloby, která navíc není nikterak komplikovaná. A pokud jde o šestiletou lhůtu pro manžela matky, můžeme konstatovat, že pokud se manžel do pěti a půl let od narození dítěte nedozví, že jeho manželka porodila dítě, je jistě namístě, aby zájem dítěte měl přednost před zájmy takového muže.

Návrh na rozvod a otcovství

Pokud se dítě narodí v době mezi podáním návrhu na rozvod a třístým dnem po rozvodu, umožňuje občanský zákoník specifickou možnost popření otcovství. Manžel matky může u soudu prohlásit, že není otcem, jiný muž prohlásí, že otcem je, a matka se k těmto prohlášením připojí. Takovéto „zrychlené určovací“ řízení však musí být zahájeno nejpozději do jednoho roku od narození dítěte.

Právě uvedenou úpravu je třeba přivítat, neboť výrazně zjednodušuje nikoli výjimečnou situaci, kdy jak manžel, tak biologický otec i matka vědí, kdo je a kdo není otcem, a vše lze vyřídit v rámci jednoho řízení.

Příklad

Vdané Leoně se narodí dítě tři měsíce poté, co podala návrh o rozvod jejího manželství s Janem. Návrh na rozvod podala Leona proto, že věděla, že čeká dítě s Mirkem. Po narození dítěte podá Leona návrh na popření a současně určení otcovství ke svému dítěti. V tomto řízení Jan prohlásí, že není otcem, a Mirek, že otcem je. Leona se k těmto prohlášením připojí.

Soud v takovém případě vyčká, až bude manželství Jana a Leony rozvedeno, a poté vynese rozhodnutí, v němž uvede, že otcem dítěte není Jan, ale Mirek.

Umělé otcovství

Moderní doba přináší nutnost právních řešení moderních problémů. Jedním z nich je otázka otcovství při umělém oplodnění. Nový občanský zákoník pro tento případ stanoví, že narodí-li se dítě, které je počato umělým oplodněním ženě neprovdané, má se za to, že otcem dítěte je muž, který dal k umělému oplodnění souhlas.

Povšimněme si, že není vůbec řešeno, o jaký typ umělého oplodnění jde. Přichází totiž v úvahu minimálně dvě varianty, které se liší tím, zda je použit genetický materiál (sperma) muže, který dal s umělým oplodněním souhlas, či takzvaného anonymního dárce. Z hlediska určování otcovství u umělého oplodnění je totiž zcela nerozhodné, o jaký typ jde. Otcem bude vždy muž, který s umělým oplodněním konkrétní ženy souhlasil, a to i v případě, že jistě nebude biologickým otcem, jelikož při početí dítěte bylo použito sperma anonymního dárce.

Důležité!

V případě umělého oplodnění není možné otcovství popřít.

Jak by to také bylo možné, když jde zcela evidentně o otcovství „umělé“, tedy nemající vztah k fyzickému oplodnění? Je zde však jedna výjimka, a to situace, kdy matka otěhotněla jinak.

Příklad

Dana a Milan spolu žijí jako druh a družka. Domluvili se, že počnou dítě pomocí genetického materiálu od anonymního dárce. Milan je totiž neplodný. Splní úřední formality, mezi nimiž je také Milanův souhlas s umělým oplodněním partnerky. Dítě se narodí a Milan bude jeho otcem. Nestane se tak, pokud Milan prokáže, že Dana otěhotněla na jedné schůzce se svým milencem, a ne v rámci umělého oplodnění.

Souhlasné prohlášení

Pokud není otcem manžel matky dítěte ani muž, který souhlasil s umělým oplodněním matky, nastupuje další domněnka otcovství, a to souhlasné prohlášení (budoucích rodičů). Takové prohlášení mohou rodiče učinit jak

ve vztahu k dítěti již narozenému, tak i k dítěti, které bylo počato, ale ještě není narozeno. Rodiče prohlášení činí před soudem nebo před matrikou.

Důležité!

I takto určené otcovství je možné popřít tehdy, pokud je vyloučeno, že by muž mohl být otcem dítěte.

Na to má muž opět šestiměsíční lhůtu plynoucí od určení otcovství, nejdříve však od narození dítěte.

Příklad

Muž s těhotnou ženou přišli na matriční úřad a prohlásili, že dítě, které se má narodit, je jejich společným dítětem. Muž nedlouho poté zjistí, že je impotentní a dva měsíce od prohlášení na matričním úřadě podá žalobu o popření otcovství. Pokud soudní řízení potvrdí, že má pravdu, soud rozhodne, že otcem dítěte není.

V případech, kdy to vyžaduje zřejmý zájem dítěte a současně mají být naplněna ustanovení zaručující základní lidská práva, může soud i bez návrhu zahájit řízení o popření otcovství, které bylo určeno souhlasným prohlášením. A to v případě, kdy otec dítěte nemůže být jeho otcem.

Otcovství založené soudem

Domněnka otcovství rozhodnutím soudu nastupuje teprve v případě, že žádné z předchozích nenastoupí. Pokud by se to stalo, bylo by ji nejprve nutné překonat popřením otcovství a poté by bylo možné uvažovat o určeni otcovství rozhodnutím soudu.

Navrhovat soudu určení otcovství může muž, žena i dítě. Zákon stanoví, že se má za to, že otcem dítěte je muž, který s matkou souložil v době mezi šedesáti a tři sta dny před narozením dítěte.

Přes tuto složitou definici se otcovství určuje v podstatě pouze za pomoci testu DNA, jehož provedení soud nařídí. V současné době se již jiné důkazní prostředky ani nepoužívají, jelikož test DNA je nejspolehlivější metodou určení otcovství.

Vzájemná práva a povinnosti

Rodiče a děti mají vůči sobě navzájem povinnosti a práva. Zajímavé je, že nový občanský zákoník nejdříve uvádí povinnosti, a až poté práva, což není příliš obvyklé, ale jistě to hodně svědčí o úpravě vztahů mezi rodiči a dětmi. Navíc se ani rodič, ani děti nemohou vzájemných práv platně vzdát. Tedy mohou se tak projevit, ale nemá to žádnou právní váhu.

Základní povinnosti a práva rodičů

Občanský zákoník navíc výslovně stanoví, že účelem povinností a práv rodiče k dítěti je zajištění morálního a hmotného prospěchu dítěte. Toto je základní ustanovení, které je určující pro výklad všech následujících konkrétních práv a povinností rodiče k dětem. V podrobnostech pak je rodičům uloženo (a současně jsou oprávněni) pečovat o zdraví dítěte, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Rodič je povinen dítě chránit, udržovat s ním osobní styk, zajišťovat jeho výchovu a vzdělání, určovat jeho místo bydliště, zastupovat jej a spravovat jeho jmění. Souhrn těchto povinností a práv pak nový občanský zákoník definuje jako rodičovskou odpovědnost. Tato rodičovská odpovědnost vzniká narozením dítěte a zaniká dnem, kdy dítě nabude svéprávnosti. Rozsah a trvání rodičovské odpovědnosti je možné měnit, ale takovou změnu může provést pouze soud.

Důležité!

Všechny povinnosti a práva rodičů k dětem netrvají časově neomezeně. Práva a povinnosti osobní povahy či spojená s osobností dítěte zanikají zletilostí dítěte, tedy dosažením osmnácti let.

Příklad

Facka, kterou otec důvodně ušetří patnáctiletému synovi doma po návratu z třídní schůzky, bude s největší pravděpodobností přiměřená, na rozdíl od facky ušetřené na veřejnosti pětiletému dítěti proto, že si zašpinilo na procházce tepláky.

Rodiče mají dále výslovné právo usměrňovat své dítě výchovnými opatřeními, a to až do doby, kdy se dítě stane svéprávným. Tato výchovná opatření

musejí odpovídat rozvíjejícím se schopnostem dítěte a musejí současně hájit ochranu morálky, zdraví a práv dítěte.

Jednoduše řečeno tedy musejí být taková výchovná opatření přiměřená. Zde se dostáváme k obvyklé otázce, zda lze děti ze strany rodičů trestat fyzickými tresty. Právní řád to automaticky nezakazuje. Musí však jít o fyzický trest odpovídající věku a schopnostem dítěte a současně nesmí jít o trest nedůvodně ponižující či hanobící dítě, jelikož takový trest již není v souladu s morálkou a navíc porušuje právo dítěte na ochranu osobnosti.

Poznámka autora

Zde se však dostáváme k tomu, proč mají být právní normy obecné, a nikoli příliš popisné. Je totiž jasné, že pohled soudce či orgánu péče o dítě na práva dítěte a morální korektiv se budou v čase měnit. Fyzický trest, který byl považován za přiměřený před rokem 1930, nemusí být přiměřený nyní, a naopak.

Základní povinnosti a práva dětí

Základní povinností dítěte, alespoň podle pořadí v zákoně, je povinnost dbát svých rodičů. To je možné chápat jako povinnost dítěte ctít a respektovat své rodiče, tedy chovat se k nim tak, jak to je v dané době a místě očekáváno. Zjednodušeně tedy tak, jak by dítě chtělo, aby se k němu chovaly jeho děti. Ale to většinou neví, tedy můžeme říci, že se dítě prostě musí chovat slušně.

Příklad

Dítě je na svého rodiče opakovaně velmi hrubé až násilné. Na veřejnosti jej oslovuje sprostě, nedbá příkazů rodiče a ponižuje jej. Jistě tak porušuje povinnost dbát svých rodičů, což může vést až k důvodnému vydědění.

Současně jsou děti povinny strpět právo rodičů nechat se usměrňovat výchovnými opatřeními. Výslovně jsou děti povinny podřídit se výchovným opatřením rodičů.